

kinek az indulatát őrzi a szétvert szekrény.
Megébredve hiába adja össze a keserves
évek számát, elfelejtődtek a hajdani kínok,
benőtte a fű a gyötrelem városát.
Már alig emlékszik arra a valakire, aki
a vasútállomás pénztáránál, a kérdésre,
hogyan meddig kéri a jegyet, azt felelte: reggelig.

ÚJ ÉLET

Mártonffy Marcellnek

Nem maradhatott tovább, és előbb sem jöhetett el,
a megszokott térben még tapogatnia sem kellett,
éjszaka is odatalált mindenhová, néha arra ébred,
álmában érzékelte az egykori otthonosság részleteit,
s hiába tenne szemrehányást valamikori énjének,
csak könyveit menekítette, minden más már
úgyis benne volt, a japán fűz bonyolult zöldje,
a lépcsők hangja, az ég soha nem ismétlődő fénye.

Halasi Zoltán

PÓDIUMBESZÉLGETÉS*

Az alábbi szöveg a zsidó írószövetség lódzi tagozata által szervezett pódiumbeszélgetés szerkesztett változata. Az eseményre a lódzi Polonia Szálló különtermében került sor 1937. május 26-án. Az elhangzott versek, illetve versrészletek szerzőinek neve a szöveg végén olvasható.

A beszélgetés résztvevői: Zelman Reisen vilnai író, kritikus és Mose Broderzon lódzi költő, színműíró, kritikus.

* Az itt közölt áldokumentum a lengyel zsidóság kultúráját és végnapjait bemutató próza egyik fejezete. A teljes mű LÁBJEGYZET címmel várhatóan 2011 őszén jelenik meg a Kalligram Kiadónál Jizchak Katzenelson ÉNEK-ének társszövegeként.

MB: Kezdjük ott, hogy hol van ma a jiddis lírában egy Eliot vagy pláne egy Auden?

ZR: Ha ezt keresnénk, akkor úgy járnánk el, mintha az irodalom is periódusos rendszer volna, csak még mi nem találtuk meg a hiányzó elemeket. Amúgy meg Shakespeare-jük csak az angoloknak van, és döntsék el ők, a maiak, hogy ez jó vagy rossz nekik.

MB: Akkor induljunk el költői iskolák szerint.

ZR: Fontosak az iskolák, de csak abban az értelemben, ahogy a fafajták leírják egy bizonyos terület flóráját. Távolnétet. Arról nem sokat mondanak, hogy ez a tölgy vagy ez a nyárfá mekkorára és milyenre nőtt.

MB: Vagy lehetne olyan beosztást is alkalmazni, hogy tájköltők, természetköltők, urbánus költők...

ZR: Rossz irány. Akkor jönnek a népköltők, a munkásköltők, a rabbiköltők és a nőköltők.

MB: És ha műfajok szerint osztályoznánk – dal, ballada, óda, kötött formák, szabadversek?

ZR: Akkor meg olyan volna, mint egy iskolai segédkönyv.

MB: És mi legyen a címe? Jiddis költők antológiája?

ZR: Nem jó, mert akkor meg a wormsi mahzor amatőr háromsorosával kezdhethetnénk mint legrégebbi nyelvemlékkel: „*a nop duserje teted / ha ez ima könyvet / Isten hazaba vitted*”.

MB: Miért ne volna jó? Ez egy áldás. Van ennél jobb reklám? Ez lehetne a mottó, kis változtatással: „*a nap dicsérje teted / ha ezt a verseskönyvet / ma is elővetted*”.

ZR: És ez lenne az első darabja, hogy „*Es erevet gyüt magaba / mi Abraham apánk, / es kifordul az ajton, / az apja ajtajan. / Es felveve a zsakot, / az ut erdeve vitt, / fen szoval szidni kezdee / a szak balvanyait. / Baalvaanyok, mire vogytok, / monda, mi doogotok? / Tewritek szegin hatam, / mint lot az lovasok...*” Hogy is van tovább?

MB: Valahogy így: „*De ha az igaz Isten / segeeleivel volneec, / tewletek mindjart / meg es szobodulneec...*” Jó, jó, de szerintem ez a szintén XIII. századi eposzka a mi Ábrahám apánkról inkább egy olyan tematikus blokk elejére kíváncozna, ami a „Hol vagy, Uram?” címet viselhetné.

ZR: Vagyis legyenek istenes versek? Nem tudom, Isten mit szól hozzá, amikor így rázúdul egyszerre minden. Nem zúg a füle? Énnekem ez a tematikázás az antológiában olyan, mint a középkori utcabelosztás: mészáros utca, sütő utca, tímár utca – tudtad, hogy hol keresd az árut, de majdnem egyforma volt minden, sehol sem ért meglepetés. Egy antológia legyen olyan, mint egy táj: legyen benne hegy, völgy, folyó, falu, város, esetleg tó vagy tenger is. És lehessen benne olyasmire bukkanni, amire nem számít az ember.

MB: Mire gondolsz konkrétan?

ZR: Én darabok szerint rendezném be ezt a lírai tájat. Csak olyan verseket tennék bele, amelyek markánsan szólnak is egymáshoz. Például a bátyám híres szukkótos versét, ami ugyebár így szól: „*Kis ünnepi sátor, / pár deszkaszázból / tákoltam össze magam. / Szalmatetős / kis sátram erős, / itt benn ülök este vigan. // Már jön feleségem, / hozván eleségem, / de rémiült az arca, fehér. / Szól: mentsd magadat, / mert sátorodat / hamar összedönti a szél. // A szél rohamára / a gyertya világa / már szinte kihuny, meginog. / De mondom az áldást, / elűzve az ártást, / és ime, a gyertya lobog!*” – szóval ezt olyan vers közvetlen szomszédságába tenném, ami úgy kontrasztál vele, ahogy egy ilyen ősi vallásos hajlék, mondjuk, az anarchisták gyűléstermével.

MB: Na de könyörgök, csak nem ezt a politikai utópiát akarod melléteni, hogy „*Az a világ hol az alkotó munkán / tilos lesz bárkinek uralkodnia / a szív szabad és szabad az ész / ez*

az anarchia // Az a világ hol szabadság a jólét / és nem nyom el senkit emberfia / erős a gyengét és férfi a nőt / ez az anarchia”?

ZR: Ez se mutatna rosszul, de mégse első vonalbeli költő csinálmányja. Én egy későbbi anarchistára gondoltam, az amerikai nőmozgalom egyik élharcosára, aki a versben úgy használja a politikát, mint valami iszapos medencét, amin át kell úszni, hogy az ember eljusson végre az erotikához. Hallgasd csak: „A szürke teremben, az asztalnál ülve, / egy sálba tekerve, lazulva, feszülve, / te jutsz eszembe? / veled nézek szembe? / Csak most pirosabb a szám, / és félig hunyt szememre itt / füstfüggöny ereszkedik. // Közben hangok-fények öntenek el, / látom az arcod lángon-ködön át, / érzem a szelet, a nap sugarát, / az ajkamon létezel. // Elfúló kiáltásom: a kitörés. / Reszketve nővök, olyan lázasan, / hogy fáj a növés. // A szürke teremben, a sarokban ülve, / hosszú, lángoló sálba merülve, / te jutsz eszembe? / veled nézek szembe? / Csak mostanra már vakon, igazán, / félig hunyt szemmel itt / beitalak a szégyenig.”

MB: Hát igen, ezek az anarchista...

ZR: És feminista!

MB: ...és feminista nők tudnak valamit. Aminek kifejtésére itt, Lengyelországban persze nincs mód. Na de az a növés! Ezt egy férfi így soha...

ZR: Ehhez el kell menni Amerikába. A mi poétáink többnyire a mamájukat szeretik bálványozni vagy gyászolni.

MB: Ahogy a mamájuk is bálványozott valakit a bölcsőjüknel, vagy éppen gyászolt. „Tente, kismadárkám, / tente, gyermekeim, / akit szerettem, elment, / vége, jaj nekem!” Ezek az altatók nagyon beivódnak a költők lelkébe.

ZR: Akkor ne hagyjuk ki a jiddise máménak a fanyar változatát sem.

MB: Mangerra gondolsz?

ZR: Igen. „Áll az út szélén egy fa, / görbe, szinte gyászol. / Minden madár messze szállt, / elrepült a fáról.” Ez még kissé múlt századi, melodramatikus. A második versszak jobb. „Ment nyugatra, ment keletre, / a maradék délre – / árván hagyták azt a fát, / hogy a vihar tépje.” És ekkor jön a váltás. Ilyet csak egy pódiumművész mer. „Mondom anyámnak: – Mama! / Mama, ha nem bánod, / én madárrá változom, / hipp-hopp, odaszállok.” Innen kezdve az a finom átmenet vibrál a szövegben, ami a népballada és a műballada között van. „Télidőben felröppenek / én arra a fára, / énekelek, vigasztalom, hogy ne legyen árva. // Ne menj, fiam – kérlek anyám, / könnyes szemmel mondja. – / Még meg találsz fagyni nekem, / az isten ne adja! // Kár a két szép szemedért / – mondom én –, mamácska! / Idő se volt, semmi se volt, / én voltam, madárka.”

MB: Ez a két utóbbi sor óriási: mintha Rumi írta volna! Majd én folytatom: „Szentem, Itzig – sír a mama – / nincs drágább tenálad! / Meg is hűlhetsz, meg is fázhatsz, / vegyél fel egy sálát! / És húzzál csak sárcipőt, / gondoldj a sok hóval, / és a kucsmát itt ne hagyd! / Mi lesz velem, ó jaj!” Mintha az anyámat hallanám, hát nem? „Tudd meg, télidőn, te gaz, / ködmönt sem árt venni, / hacsak nem a holtak közé / még vendégeskedni.” Megint a két utolsó sor!

ZR: „Emelném a szárnyamat: / túl sok már a holmi. / Miért kellett így, mama, / engem megpakolni? // Elfog a szomorúság: / értelek, mamácska, / úgy szeretsz te, nem hagyod, / hogy legyek madárka.” Még az a szerencse, hogy a forma olyan egyszerű, mint egy tejesköcsög. Öntesz belőle, felhajtod: még habos. Frissen fejt.

MB: Nekem ez olyan, mint amikor pauszra másolnak valamit. Manger ráteszi a népdalladára azt a pauszos fülét, persze hogy nem a népre, hanem Heinére, Jeszenyinre meg tudom is én még kire, Eminescura, hiszen onnan jön, Moldvából, aztán lemásolja – és mégse ugyanaz!

ZR: Hát a robbanómotorok is folyton újulnak, de az alapelv nem változik. A szonettet is mióta feltalálták, aztán hogy megváltozott! Hallgasd csak: „Meglátogatom szülővám-

roskámát. / Áttetszön kék, hűs augusztus fogad. / Az esti füst itt csípős, mint a bánat, / és harmat mossa a hajnalokat.”

MB: Posztromantikuskor. Kora impresszionista. Mose Lejb Halpern?

ZR: Várjál. „*A stett ködben mintha kisebb volna, / a magasság fényt áraszt, meleget, / a levegő borízú, mint az alma, / az ember sírna, pedig nem lehet.”*

MB: Van benne, bocsánat, valami retardált. Ez az almaízű levegő! Valami oroszos. Valami ahmatovás!

ZR: Meleg. Ahmatova fordított is tőle. „*Hogy szídtalak, hogy szórtam rád az átkot! / És te csak hallgatsz, stett... Különös! / Gyümölcsök közt, virágillatban járok, / de augusztus van, áttetsző, hűvös.”* És tudod, mi az érdekes? Hogy ez 1925-ben íródott, és benne van a kommunista értelmiségi egész muszájhamleti viszonya a hagyományhoz.

MB: Úgy érted, hogy rossz a lelkiismerete?

ZR: Úgy. És előérzetes. Tudjuk, hogy odaát, a SZU-ban csak névleg zsidó a zsidó kultúra, már ahol még az, és ebben a kulturális nagytakarításban vastagon benne vannak az értelmiségiek, így a mi költőnk is. Egyik kezükben a párt pörölye, a másikban a régész spahtlítja: előbb odacsapnak, aztán leletmentenek.

MB: Amíg nekik is oda nem csapnak, de akkor aztán nem lesz leletmentés. Jut eszembe, amerikai társa, akit az előbb szóba hoztál, amikor találgattál, sokkal direkter fogalmazott korunk fő tendenciáiról: „*Nem hisznek Isten: ódívát. / A szeretetet nem osztják. / Folyóba ölik magukat. / Az élő fára akasztják.”* De ne csak az újlilági meg a félázsiai veszélyre figyelmeztessünk, jusson eszünkbe az európai lidérc is. Én feltétlenül ragaszkodnék hozzá, hogy ehhez a burkoltan apokaliptikus bukolitikához, amit az imént hallottam, mármint a szovjet verzióhoz...

ZR: Nem hagyta végigmondanom. A lényeg: ez a vers, amely egyébként egy hosszabb szülőföldciklus része, építkezésére nézve teljesen szonettszerű, aztán valahogy mégis két sorral rövidebb. Olyan, mint egy parasztház, amiből kimaradt a kamra.

MB: Szerintem egyrészt azért, mert a költő nem mert explicit beszélni, másrészt jól jön néha ez a kis hely- és szóspórolás, olyan, mintha a kimondatlant kölcsönadnánk a hallgatóságnak. Jó esetben: hosszú lejáratú a kölcsön. Gazdálkodjon vele okosan. De visszatérve az apokaliptikához, idekívánkozik egy még korábbi szöveg, annál is inkább, mivel ez a prózavers kategóriájába tartozik, vagy hát abba, amit az expresszionisták annak neveznek. „*Emlékszel Betlehemre, a szent falura, testvér? Emlékszel, hogy találkoztál Mirjammal a galileai úton? A szentelt olajra az edényben. Ahogy hajfűrtjei a lábadat simították! A fehér zsidó köntösre, amelyet viseltél! A kék foltos övre az ágyékodon. Szegény, lehet, hogy te már nem emlékszel erre. Oly sok ezer harang szólt már azóta. Annyi pap prédikált, és annyi latin INRI volt a fejed felett. – De miért fordul a tekinteted az ég felé, a jajdulásra várván: Istenem, Istenem, mért hagytál el engem? Néha napáldozatkor, mikor vörösen lángol az ég, megállok. Szegény apám reszket az ünnepi köntösében, a szentségtől eltelve reszket, szomjas szemmel issza az aláhagyatott világ szomorúságát. De apám a csillagok megjelenésére vár. Arra, hogy megszenteltesse az újhold. Én nem. Én akár egy felhő állok, testemben a lebukó nappal, és úgy gondolok a bennem áramló és belőlem csorgó vérre, mintha magam volnék az örök naplemente. Szegény testvérem, Jézus, te érzéketlenné váltál. Kétezer éve nyugszol a kereszten. A világ körülötted mindenütt kileheli a lelkét. Szegény, te mindent elfelejtettél. Megkövült agyad nem képes gondolkodni: ott a Dávid-csillag a fejed körül, a csillag fölött a pap áldásra emelt keze. Lejjebb a kert datolyapálmákkal, olaj- és citromfákkal. A megkövült szem nem látja: a lábát alatt – egy rakás szétzúzott zsidó koponya. Szétszaggatott imakendők. Összetépett pergamenek. Vérteljes fehér ruhák. És mindenekelőtt:*

a részeg férfi és a részeg nő. Ócska csizmában. Szolgaszájak: förtelmesek és undorítóak. Hó. Fagy. Megkövült zsidó szomorúság. Ósrégi zsidó szenvedés. Golgota: nem látod, testvér? Itt a Golgota: körös-körül! Pilátus él! És a római templomokban szoltárokat énekelnek. Élő zsarátot kellett volna hoznom neked tűztartó serpenyőben: egy meggyilkolt zsidó üres koponyájában. Hogy felmelegítse a fagyott lábadat.” Figyeled a mondatok hömpölygését? Ez az árvíz hangja. A szökőáré. Érzem a tajtékot. A sodrást.

ZR: Van, aki ezt dagálynak mondja. Azon már nem is élcelődnék, hogy mivé lesznek a versforradalmárok, hiszen ez a túlfűtött alkat, aki tulajdonképpen a papi szószéket cserélte fel a váteszével, azóta is szent aktusokat hajt végre, vagyis liturgiát celebrál, tehát még nem dőlt hátra a karszékében, elégedetten, szivarra gyújtva. És a golgotai helyzet, amit leír, sajnálattal veszem tudomásul, ma is aktuális. Van egy másik fajta alkotói fűtöttség, ezt a forma hevének lehetne nevezni. A szökőár helyébe a csatorna lép. Ásott árok, szabályozott vízhozam. Civilizáció. Íme, egy rövid példa rá a közelmúltból: *„Holdkórosok álma az ég. / Nincs nap. Átváltozott. / Telt bimbóban, szíromban ég. / vadrózsabokorként lobog. / A szél szemfényvesztő. Összegombolja / a napot az éjjel. / Gyökér karattyol a gyökérrel. / A felhő álomba / kacagja magát. Villanó szem / int a vadon fái közül. / Hullócsillag: madár repül.”*

MB: Objektív szürrealizmus.

ZR: Fogjuk rá. Szerintem tájvers. Senki nem gondolná, hogy a szerző Norwidba, a tizenkilencedik századi száműzött lengyel nihilista költőbe szerelmes. Népe és kollégái ostorába. Jó, jó, csak szellemileg szerelmes. Hosszú-hosszú ciklust írt Norwidhoz, teljesen a bőrébe bújva. Most meg elhatározta, hogy mai jiddisre fordítja a BOVEL BUKH-ot, ezt a tizenhatodik századi verses lovagregényt. Mondom, a forma bizonyos alkatoknál szabályozó folyamat: ásott út. A mi ifjú tájköltőnk, akit Ariel néven emlegetnek vilnai barátai, valóban egy öntözéses verstáj képét vetíti elének.

MB: Vilna mostanában erős. Van militáns áramlata az új nemzedéknek, van esztéticista, amivel például az előbbi verset szokták címkézni, és van epikus vonulat is. Ki hinné, hogy egy másik fiatal vilnai a tizenkilencedik században megújuló zsidó ortodoxia, az állandó lelkiismeret-vizsgálatot követelő, öngyöttrő *muszárok* világába vetíti vissza a saját ifjúkorát? A poéma folyamatosan jelenik meg a lapokban. Egy jellegzetes részlet: *„Mint mikor egy közösség az Úr nevéért magát készül feláldozni, / úgy vetik le a fák fürgeteg rázta lombjukat összel hangtalan. / Egy fiatal fa mélyet sóhajt, kezd zokogni. / Maradj csöndben, majd hozzá fogsz szokni, / mi is hozzászoktunk már mindannyian.”*

ZR: Már sejtjük, hogy a történetnek nem lesz jó vége. Értem én, hogy a szerző ebben a muszárhozmában a regénnyel kokettál, és ezért ráérősen fogalmaz, de egy kicsit lehetne tömörebb, azzal csak nyerne a kifejezés. Az imént elhangzott részről én lenyesnék néhány fölösleges szót, mert valójában, a mondandóját tekintve, egy klasszikus négysoros epigramma rejtőzik benne. Valahogy így: *„A fák a lombot készülnek ledobni, / a dúlt közösség magát feláldozni. / Egy gyermek sír, így intik: maradj csöndben, / megszoktuk mind, te is meg fogod szokni.”* Nincs igazam?

MB: *Táleszből zsebkendő*, mondják sok helyen, *megettörölheted vele*. Én az ilyen fazonigazításokat frivolnak érzem. A forma a tartalom, és fordítva. A József-történetet is le lehet rövidíteni: *sok testvér: gyűlölség, / tehetség: irigység, / alvilágra szállás, / gyász, bocsánat, fenség*. A többi: lyuk a sajtban.

ZR: Nem értek egyet. A hagyomány fundamentuma sokkal tömörebb, mint a feldolgozások. Én itt egy fiatalember hosszú tükörsétáját látom a MUSZÁROK-ban.

MB: Nem magányos séta ez, egy nemzedék megy vele, csak ez még nem látszik. És ugyanazt a következtetést vonja le ő is a világról, mint sommásabban fogalmazó kollégája egy történelmi hullámveréssel korábban: „*Nem hisznek Istent: ódivat. / A szeretetet nem osztják*” stb. Másrészt, ahogy egy másik költő mondja: „*A béklyóiktól épp hogy szabadult jiddis szavakban, / bár száguldoznak a szepten még nyugtalanul, / már ott az eposz ígérete, nyugalom a folyamban.*”

ZR: „Nyugalom a folyamban.” Ez itt a kérdés valóban. Hogy megy-é a költészet előbbre vagy tengertermészetű? De ha már Vilna és tömörség, akkor tudok egy erőteljesebb szerzőt is: „*Agyagból, vasból megformált zsoldár vagy: / ima lesz minden kőből, nigun a szélfúvásból, / mikor utcáid kabbalájába a hold alászáll, / és felragyog meztelen, csúf-hideg pompád. / Örököd mélabú, a mélyebb szólam öröme / a zenekarban. Ünnepeid gyászszertartások. / Vigaszod szegénység, áttetszőn fénylő, / néma, mint városszálon nyári köd. / Litvániába foglalt sötét amulett vagy: / elszürkült írásod moha lepi, folyondár, / könyv minden kőved, minden fal pergamen, / kinyílsz-csukódsz, rejtelmes, minden éjjel, / s szakállát gyűrűgetve a Nagy Zsinagógán / az átfagyott vízhortó csillagokat számlál.*”

MB: Nem biztos, hogy erőteljesebb. Elvitatkozhatunk tömörség és kifejezés viszonyán. A mélyen vallásos zsidónak sokszor egyetlen héber betű többet mond, mint egy regénytrilógia. De ebből nem következik az, hogy egy aleffel be lehet vonulni az irodalomtörténetbe. Vagy gondolj az öreg Tolsztojra: szent mozdulat a szántás, ott állsz az eke szarvát fogva, és hasítod a rögöt, férfimód egyesülsz az anyafölddel. Ebben is benne van minden, mint az alefban. Akkor minek nekünk a FELTÁMADÁS? – De ugorjunk. Abban igazat adok neked, hogy a jó költő a lényegyet, mondjuk az alefet vagy a szántást – kerülgeti. Csak neki, ha nő az illető, történetesen más kép jár az eszében. „*Te vagy a pók és én a légy, nem? / Hálód maga a művészi tökély. / Soha többé nem enged el. // Megbűvöl gyöngyház színével. / Hálód fényből van szöve: él! / Belerepülök, legyen végem.*”

ZR: Ezt egy perzsa azonnal istenes versnek értelmezné. Mondd, nem vagyunk mi kissé ezoterikusak? Nem világuidegen a mi költészetünk?

MB: Egy szerelmes vers, pláne ez, szerintem nem a világról való lemondás, az önmegtartóztatás minősített esete. Mindazonáltal sajátos a mi költészetünk. De ha a polgári jelleg hiányára célzol, akkor válasz gyanánt szólaljon meg egy hang. Ez a hang bárkié lehetne, ülhetne az illető Párizsban, Bécsben, Pozsonyban, Budapesten vagy Varsóban, csak egy a fontos: kávéházban üljön. Merő véletlen, hogy a vers New Yorkban íródott: „*Mivel a lapok zömmel nem közölnek, / az ebédem nem érem meg nekik, / lányok pukedlivel nem üdvözölnek, / az árfolyamom naponta esik, // csak kételyeim kúsznak egyre feljebb, / hiába kapok mecénás után, / a pénzemből már konyakra sem telhet, / egy ötcentes kávéra még talán; // fel is kötném magam, bár tiszta vétek, / hisz hány költő van hozzám fogható?! / Olcsó a kávé, ez a szerencséték – / a halhatatlan mű folytatható.*”

ZR: Igen, ennek is megvan az előzménye: Peter Altenberg, aki ki se mozdult a bécsi Café Centralból. De most megleplek, és azt hiszem, a közönséget is. Ezt az antológiadarabot, amit most fogsz hallani, ugyanez a tarhás költő írta, csak még az óházában, itt, húsz évvel ezelőtt, egészen más hangon. Igaz, akkor háború volt. „*Néma kő minden gyerek, / csodálkoznak a németek, / előttük jár a rettenet. / Hosszú kardjukat élezzik, / a halálunkat éhezik, / a végemet, a végedet. / Magzatnak sincs kímélet, / útjukban nincsen élet, / városok lángban, füstben, / töröld el őket, Isten!*”

MB: Emlékszem rá, MODERN BÖLCSŐDAL a címe. Remélem, elhangzása nem fog diplomáciai bonyodalomhoz vezetni. Tegyük hozzá, a németek helyén nyugodtan állhatnak

„ukránok” is. De ne süppedjünk bele a ködös múltba (mintha tegnap lett volna!), inkább jöjjön valami szívderítőbb. Mit szólnál egy kis EVIGINGÓ-hoz? Jó, én elleneztem az epikát, de ez ugyebár csak paródia. Kezdetben volt a trocheus, és ahogy egy klasszikus mondja, „*a hegyek ugrándoztak, mint a kosok, a halmok, mint a kis bárányok*”, így: „*Megbecsüljük mind a földet, mert a fényes napra néz föl.*” Na mi ez?

ZR: Valami lakodalmi dal, nem?

MB: Olyasmi, csak a szőlő dicsérete van benne. Goethe. Ő több balladafélét is szerzett erre a szökellős ritmusra, de többnyire nem rímeltette a sorokat. Mint Longfellow, a diadalmas amerikai, abban a szirupos indián eposzában, a HIAWATÁ-ban. Nahát ennek a paródiája a mi kedvenc EVIGINGÓ-nk. És persze vannak előzményei: a csodálatos BIMINI Heinétől.

ZR: Heinének még könnyű dolga volt, ő úgy írt verset, ahogy más újságot. Nem cikket, *újságot!* A BIMINI minden során ott az aranypor. Végső soron persze a halhatatlanság – magjának, itálának – megszerzése már az ókorban is első számú cél volt, Gilgamesnek is ebbe tört bele a bicskája. Erről szól az EVIGINGÓ is: a vénülő főhős, Gutamingó – folytatásra, fiúra, egy bizonyos Evigingóra áhítózva, akinek a nevét egy anakonda ülteti el a fülébe – végigjárja az egész európai kultúrát, az összes istent és hadihéroszt, hátha tudja valaki, hol található Evigingó, de ezt még a Vörös téri mauzóleumban nyugvó Lenin sem tudja megmondani, végül aztán a moszkvai tudós, Mirograjev professzor veszi kezelésbe hősünket, oly módon, hogy ilyen-olyan kozmikus kotyvalékok segítségével hajlamossá teszi az átváltozásra: „...*zúzd a földet borsópéppé, / főzz belőle borsókását, / fújjad széjjel – majd lesz éjjel, / csillag és hold mind kialszik, / s mintha mustár volna, dörszöld / sajgó fejed bé a nappal, / és sötét lesz, sűrű semmi, / semmi más, egy sajgó tökfaj, / de már unlak, már sokallak, / kóstolj inkább bűvölítőt, / másolítóval kóstallak, / légy te, golyó, hát golyócska, / golyócskából légy porocska, / porocskából légy szelecske, / szelecskéből szellemecske, / szellemecske buboréka, / buboréknak pukkadéka, / pukkadéknak hulladéka, / hulladék a nulladékból, / nulladék a hulladékból, / s én mint nemtől, mint teremtől, / újragyártlak, újrakezdőt, / földből, nappól, tűzből, vízből, / bádoghódat vágok lapból, / babszem jankót fejtek babból, / bármi nyomaszt – létrehozom, / bármi búsít – megalkotom, / fiú, leány, tonga, tangó, / Gutamingó, Evigingó...*”

MB: Sose tudom eldönteni, mennyi ebben a bohóckodás és mennyi a filozófia. Lehet, hogy ez a leghermetikusabb szöveg, amit valaha olvastam. De mit gondolhat vajon az olvasó?

ZR: Majdnem ugyanezt kérdezte egy fiatal kollégánk a hallgatóságától két éve Párizsban, a kultúra védelmére összehívott kongresszuson. Kihez akarunk szólni? A mi olvasónk, mondta, Jiddisland polgára. Ebben az országban nincsenek laktanyák, katonák, ebben az országban a toll az egyetlen fegyver. Ezt az országot a térképen hiába keresnéd. Ennek az országnak nincsenek határai. De megtalálsz mindenütt, ahol buzog a művészi alkotókedv, ahol sokat tesznek a kultúra felvirágoztatásáért.

MB: Kicsit patetikusan hangzik, meg nem is erről volt szó. Én inkább arra lyukadnék ki, amit bizonyos pillanatokban nyelvháborúvá dagasztanak bizonyos körök. Hogy a zsidón kívül nincs még egy nép a földön, amelyik egyszerre két anyanyelvet vall magának, és mind a kettőn folyékonyan beszél és ír.

ZR: Legalábbis a férfiak. Mindazonáltal én is fényűzésnek érzem ezt. Egyik szemem nevet, a másik, mit is mondjak, hunyorog. Mi itt egy élő nyelvet használunk, csiszolunk. A jiddist nem olyan régen még a héber cselédjének hívták. Szolgálóleánynak. Aki ráadásul mindenféle néppel összeadta és továbbra is összeadja magát. Az úr hiába

dorgálta. Csakhogy az úrról meg kiderült, hogy hétköznap nem tud viselkedni, hogy csak szombatban és ünnepben és örökkévalóságban gondolkodik. Hogy olyan rég nem cserélt ruhát... ezt nem folytatom. Viszont a cseléd időközben polgárlánnyá emelkedett. Az úr lassan azt se tudja, ki az úr a háznál.

MB: Lehet, hogy végül egybekelnek, és közös gyermeket nemzenek? Mert ugye ez idáig többnyire az volt a szokás, hogy a héberül író költő és elbeszélő mindjárt le is fordította jiddisre a művét, ez nagyjából olyan volt neki, mintha a jobb kezéből a bal kezébe tette volna. De jól tudjuk: a jobb nem azonos a ballal. Vagy mégis? És akkor legyen ez a zárzó: „*Dicsérj, mondja Isten, akkor tudom, hogy szeretsz. / Szidjál, mondja Isten, akkor tudom, hogy szeretsz. // Hirdesd a kegyelmemet, mondja Isten. / Vagy öklödöt rázva átkozz, mondja Isten, én azt is dicséretnek veszem. // De ha csak ülsz magadba roskadva, mondja Isten, és nem érdekel semmi, / ha csak ülsz begubózva, mondja Isten, fásult könnyel, / ha a csillagos eget nézve ásitazol, / ha szenvedést látsz, és nem kiáltasz fel, / ha nem dicsérsz, és nem átkozol, / akkor hiába teremtettelek, mondja Isten.*”

A szerzők az elhangzás sorrendjében: *Abraham Reisen, David Edelstadt, Anna Margoliot, Itzig Manger, Izi Kharik, Mose Lejb Halpern, Uri Cvi Grinberg, Abraham Sutzkever, Hajim Grade, David Hofstein, Mose Kulbak, Celia Dropkin, Zise Landau, Lejzer Volf, Aron Zeitlin.*

A közreműködők mindenkitől, akit időszűke miatt kihagytak, ezúton kérnek elnézést.

„HOL VOLT, HOL NEM”

Egy holokauszt-poéma három részlete elé

„Hogy nyissam meg a szám?”

Jizchak Katzenelson (1886–1944) lengyelországi zsidó költő 1943 júniusában kilenc hónap haladékot kap a sorstól. Egy hondurasi útlevel segítségével internálótáborba kerül, az észak-franciaországi Vittelbe. Kap enni, rendes ágyba fekhet, tisztálkodhat, csak éppen írnia tilos. Katzenelson ír. A német megszállás iszonyata nem maradhat elmondatlanul. Előbb egy Hannibálról szóló darab készül el, aztán naplőfeljegyzések, mindkettő héberül. A darabbal elégedetlen, a napló tele van fájdalom- és indulatkitöréssel. Ahhoz, hogy kívülállók is érzékeljék, mi történt a lengyel zsidókkal, új szavakat, új nyelvet kellene kitalálnia. De neki arra már nem lesz ideje. Viszont: egyike az utolsóknak, akik még tanúságot tehetnek. Mert a gyilkosok mindent le fognak tagadni: a lengyelországi zsidóság nyomtalanul fog eltűnni a történelemből, mintha sose létezett volna. Ebből a keserves vívódásból hosszú poéma, tizenöt ének született – a legátfogóbb és legdrámaibb verses mű a holokausztról. A poémát jiddis nyelven írta. A kelet-európai zsidóság „élő” nyelvén, mely immár a holtaké.